

УДК 343.131

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.04.55>

ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ РІВНОПРАВ'Я В УКРАЇНІ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ

Ільченко С.Ю.,*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,**доцент кафедри галузевих юридичних дисциплін**Бердянського університету менеджменту і бізнесу,**адвокат*<https://orcid.org/0000-0003-2992-2220>

Ільченко С.Ю. Юридичні гарантії рівноправ'я в Україні: окремі питання реалізації.

У статті розкривається загальна характеристика змісту юридичних гарантій рівноправ'я в Україні. Актуальність публікації обумовлена потребою вироблення ефективних механізмів протидії дискримінації, унеможливлення випадків неоднакового ставлення до певних осіб, в залежності від тих чи інших ознак та обставин. Метою підготовки статті було встановлення змісту передбачених у законодавстві загальних засобів забезпечення рівності прав і свобод громадян, формування висновків спрямованих на дотримання міжнародних стандартів забезпечення належної реалізації прав особи, зокрема під час кримінального провадження. Передумовами до формування вказаної мети стали сучасні проблеми, які виникають під час забезпечення прав і свобод особи. Робота виконана на підставі використання загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Із загальнонаукових, зокрема, використовувалися системно-структурний метод, метод функціонального аналізу, із спеціальних – формально-юридичний, логіко-процесуальний методи, метод порівняльного правознавства. Проаналізовано основні законодавчі норми, які стосуються тематики публікації. У роботі доводиться, що формування та відображення в нормативно-правових актах нашої країни ідеї рівності відбувалося під впливом положень Загальної декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини та основних свобод, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, інших міжнародних документів.

Розкриття змісту юридичних гарантій про рівність, закріплених в законодавстві нашої країни, спонукало до формування таких висновків:

- основні ідеї рівноправ'я відображено у ст.ст. 21 та 24 Конституції України та інших законодавчих актах, зокрема – Цивільному, Кримінальному та Кримінальному процесуальному кодексах;
- в Україні унормування загальних положень про рівність між людьми відбувалося з дотриманням світових стандартів у сфері забезпечення прав та свобод особи. Значний вплив на цей процес, з 1948 року, здійснювала та продовжує здійснювати Загальна декларація прав людини, інші міжнародні нормативно-правові акти;
- будь-які особливості кримінального провадження, якщо вони не спрямовані на усунення юридичної або фактичної нерівності у можливостях для особи або групи осіб, мають ознаки дискримінації.

Ключові слова: гарантії, дискримінація, закон, засада рівності перед законом і судом, обмеження прав і свобод особи, суд.

Ilichenko S.Y. legal guarantees of equality in Ukraine: individual issues of implementation.

The article reveals the general characteristics of the content of legal guarantees of equality in Ukraine. The relevance of the publication is due to the need to develop effective mechanisms to counteract discrimination, to prevent cases of unequal treatment of certain persons, depending on certain signs and circumstances. The purpose of the article was to establish the content of general means provided for in the legislation to ensure equality of rights and freedoms of citizens, to form conclusions aimed at compliance with international standards for ensuring the proper implementation of human rights, in particular during criminal proceedings. The prerequisites for the formation of this goal were modern problems that arise in ensuring the rights and freedoms of individuals. The work was carried out on the basis of the use of general scientific and special methods of scientific knowledge. Among the general scientific methods, in particular, the system-structural method, the method of functional analysis were used, among the special ones – formal-legal, logical-procedural methods, the method of Comparative Law. The main legislative norms related to the topic of publication are analyzed. The paper proves that the formation and reflection of the idea of equality in the normative legal acts of our country was influenced by the provisions of the Universal Declaration of human rights, the convention for the protection of human rights and fundamental freedoms, the International Covenant on civil and political rights, and other international documents.

The disclosure of the content of legal guarantees on equality, enshrined in the legislation of our country, prompted the formation of such conclusions:

- the main ideas of equality are reflected in Articles 21 and 24 of the Constitution of Ukraine and other legislative acts – in particular, the civil, criminal and criminal procedure codes;
- in Ukraine, the regulation of general provisions on equality between people took place in compliance with international standards in the field of ensuring individual rights and freedoms. Since 1948, the Universal Declaration of human rights and other international legal acts have had and continue to have a significant impact on this process;
- any features of criminal proceedings, if they are not aimed at eliminating legal or factual inequality in opportunities for a person or group of persons, have signs of discrimination.

Key words: guarantees, discrimination, law, principles of equality before the law and the court, restriction of individual rights and freedoms, court.

Постановка проблеми. Визначення терміну «гарантія» розкривається як запорука у чомусь; забезпечення чого-небудь; умова, яка є головною у досягненні успіху [1, С. 29]. Гарантіями основних прав і свобод людини вважають норми, принципи, умови і вимоги, котрі забезпечують, у своїй сукупності, належну реалізацію особою власного правового статусу. У свою чергу юридичними гарантіями визнаються закріплені, передусім, у конституційних нормах умови і засоби користування наданими правами і свободами. Юридичні гарантії призначені сприяти ефективній реалізації прав і свобод, при цьому така реалізація не повинна безпідставно звужувати права і свободи оточуючих, що, у свою чергу, за певних умов, може стати реальною проблемою.

Стан опрацювання. Висвітлення питань, пов'язаних із юридичними гарантіями прав і свобод особи ніколи не втрачало актуальності. Їх, зокрема, досліджували такі вчені, як: В.О. Карташкін, Л.Д. Кокорев, В.З. Лукашевич, В.М. Корнуков, С.Л. Лисенков, Є.А. Лукашева, М.І. Хавронюк й інші. Простудійовані наукові праці значно допомогли в осмисленні проблем, пов'язаних із належною реалізацією прав та свобод, а також спонукали до подальшого їх детального дослідження.

Метою статті є встановлення змісту передбачених у законі загальних засобів забезпечення рівності прав і свобод особи у нашій країні, зокрема у сфері дії кримінального процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Стаття 2 Загальної декларації прав людини визначає, що кожна людина повинна володіти усіма правами та свободами, проголошеними даною Декларацією, без будь-якої різниці, як-то: раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національної чи соціальної належності, майнового, станового чи іншого походження. Окрім того зауважується, що не повинно бути ніякої різниці на підставі політичного, правового чи міжнародного статусу країни або території, до яких людина належить, незалежно від того чи є ця територія незалежною, підопічною, керованою ззовні або інакшим чином обмеженою у своєму суверенітеті. Ст. 7 Загальної декларації продовжує закріплення ідеї рівноправ'я, вказуючи, що всі люди є рівними перед законом і мають право без будь-якої різниці на однаковий захист з його боку. Далі конкретизується, що усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує ідеї, закріплені Загальною декларацією, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації. Висунуті ці та інші ідеї рівноправ'я були розвинуті у Конвенції про захист прав людини та основних свобод від 4 листопада 1950 року, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року та інших міжнародних документах.

У ст. 21 Конституції України зазначається, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. У ст. 24 Основного Закону України йдеться про те, що громадяни мають рівні права і свободи та є рівними перед законом. Надалі, у ст. 24 Конституції надається класифікація порушень, які не допускаються за різними ознаками. Таким чином, у ст.ст. 21 та 24 Конституції України закріплені: по-перше, ідея рівності прав та свобод окремої особи по відношенню до прав і свобод інших, по-друге, загальні умови забезпечення реалізації цієї ідеї.

У законодавчих актах нашої країни доволі широкого використання набув термін «дискримінація». Так у п. ч. 1 ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» зазначається, що дискримінацією є ситуація, за якої особа або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

Завдяки вживанню словосполучення «за ознаками статі» термін «дискримінація» одержав конкретизацію у Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», де у ст.

1 визначено, що такою дискримінацією є ситуація, за якої особа або група осіб за ознаками статі, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає визначених обмежень.

У ст. 2 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» термін «дискримінація» вживається вже по відношенню ставлення до осіб з інвалідністю. Ця ідея знаходить логічне продовження у п. 15 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги», де розкриваються обставини, через які особа може потрапити у складні життєві обставини, а саме через: похилий вік; часткову або повну втрату рухової активності, пам'яті; невиліковну хворобу, хворобу, що потребує тривалого лікування; психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин; інвалідність; бездомність; безробіття; малозабезпеченість; поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків; ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини; втрату соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі; жорстоке поводження з дитиною; насильство за ознакою статі; домашнє насильство; потрапляння в ситуацію торгівлі людьми; шкоду, завдану пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією. У свою чергу ці обставини можуть стати передумовами до дискримінації.

У ст. 8 Закону України «Про рекламу» закріплено пряму заборону вміщувати у рекламі твердження, які є дискримінаційними за ознаками походження людини, її соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, політичних поглядів, ставлення до релігії, за мовними ознаками, родом і характером занять, місцем проживання, а також такі, що дискредитують товари інших осіб. Рівноправність громадян визнається одним із основних принципів охорони здоров'я в Україні. Про це йдеться у ст. 4 Основ законодавства України про охорону здоров'я.

У законодавстві також вказуються й певні ситуації, які ззовні схожі на прояви дискримінації, але такими не визнаються. Так у ст. 4 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» зауважується, що ніхто не може з мотивів своїх релігійних переконань ухилятися від виконання конституційних обов'язків.

Проаналізувавши далеко не всі законодавчі акти, в яких закріплено засади рівноправ'я, можна встановити певну закономірність, яка стосується особливостей техніки такого закріплення. Вони полягають у тому, що категорія рівності прав та свобод вживається у лише «прив'язці» до суб'єктів, а саме коли йдеться про порівняння обсягу прав і свобод різних осіб.

Заборона будь-яких дискримінаційних проявів є початковим етапом боротьби із цим негативним явищем у націй країні. Саме така заборона, у свою чергу, зобов'язує особу бути пасивною по відношенню до можливих проявів дискримінації з її боку. Водночас, більш ефективною є активна діяльність державних органів по запобіганню, припиненню, переслідуванню дискримінаційних проявів та усуненню їх наслідків. Із цією метою у ст. 1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» передбачено покладання саме на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на постійній основі повноважень по здійсненню функцій парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції. Метою наділення такими повноваженнями є запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод (п. 6 ч. 1 ст. 3 Закону «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»).

Ідея недопущення порушень рівноправ'я закріплена у ст. 1 Цивільного кодексу України, в якій передбачено, що цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Як убачається із змісту ст. 1 ЦК України, її положення мають право претендувати на певну унікальність, адже у них було вжито термін «юридична рівність», яким підкреслено формальний аспект рівності, закріпленої саме у законодавчих нормах.

«Юридична рівність, – стверджує Н.В. Вітрук, – є не що інше, як рівність громадського стану людей за законом» [2, С. 24]. Підхоплює цю ідею Б.Н. Чичерін, зауважуючи: «В силу цього закон встановлює загальні для всіх норми та однакові засоби набуття прав» [3, С. 183].

У ст. 161 Кримінального кодексу України передбачена відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії. Про особливості кваліфікації відповідних діянь йдеться у Постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 23 грудня 1988 року №17, де зокрема, зазначається, що під навмисними діями, спрямованими на підбурювання до національної чи расової ворожнечі, на знищення національної честі та гідності слід розуміти, зокрема, організацію зібрань, мітингів, демонстрацій та активна в них участь задля досягнення вказаних цілей, а також публічні виступи та заклики, у тому числі й в печаті та інших засобах масової інформації, а також виготовлення, розповсюдження листівок, плакатів, лозунгів тощо, або розповсюдження шкідливих за наміром чуток та вигадок, які підривають довіру та повагу до іншої національності, викликають почуття неприязні.

Саме за ст. 161 КК України свого часу були кваліфіковані дії керівника молодіжної неонацистської організації, створеної у місті Кіровограді (зараз м. Кропивницький) чоловіком 1971 року народження. Дана особа згуртувала біля себе 14 студентів, які поділяли погляди расової нетерпимості, розповсюджували листівки із відповідними закликами та чинили хуліганські дії по відношенню до представників неслов'янських національностей. Неонацистське угруповання змушене було саморозпуститися завдяки зусиллям співробітників СБ України [4, С. 8]. В аспекті аналізу положень ст. 161 КК України слід зауважити, що кількість щорічно зафіксованих кримінальних правопорушень, вчинених на ґрунті ненависті складає від 100 до 200 випадків [5; 6]. При цьому на високу віктимність таких злочинів впливають особливості їх розкриття та розслідування. Так за даними Офісу Генерального прокурора за 2020 рік зі 178 кримінальних правопорушень, за якими було відкрито провадження з урахуванням мотиву ненависті, лише 3% (шість справ) були скеровані до суду з обвинувальними актами. Понад половину із зареєстрованих проваджень було закрито за відсутності складу злочину [7].

Під прямими та непрямими обмеженнями прав чи встановлення переваг громадян, в залежності від їх національної належності, слід розуміти дії, які полягають у відмовах у прийнятті на роботу чи незаконне звільнення громадян, в порушенні їх виборчих прав, у притисненні житлових, земельних й інших громадянських прав та свобод, а також у наданні незаконних пільг за ознакою належності до тієї чи іншої національності [8, С.529].

Заборона дискримінації під час реалізації прав і свобод людини і громадянина, охоплюючи заборону будь-яких форм обмеження прав громадян за ознаками соціальної, расової, національної, мовної чи релігійної приналежності, повною мірою поширюється на сферу трудових відносин [9, С. 110]. У ч. 2 ст. 172 КК України передбачена відповідальність за грубе порушення законодавства про працю, вчинені щодо неповнолітнього, вагітної жінки чи матері, яка має дитину віком до чотирнадцяти років або дитину інваліда. Такий злочин вчиняється з прямим умислом та з особистих мотивів, про що йдеться, зокрема, у постановках Пленуму Верховного Суду УРСР від 19 березня 1976 року №19 та від Пленуму Верховного Суду РСФСР №7 від 1983 року [8, С. 534-535].

Ідея рівності осіб, які залучаються до сфери кримінального судочинства закріплена у ст. 10 Кримінального процесуального кодексу України, де зазначається, що не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах, передбачених цим Кодексом, за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками. У свою чергу у главі 37 КПК України передбачені особливості кримінального провадження щодо окремої категорії осіб, в залежності від професії та займаної посади. Таким чином в законодавстві України існують суперечливі за змістом положення, через які можуть виникнути проблеми, пов'язані із забезпеченням прав особи.

Варто зазначити, що науковцями розроблено алгоритми встановлення наявності дискримінації в конкретних випадках. Зокрема зауважується, що таке встановлення відбувається поетапно, а цими етапами є: 1) ідентифікація неоднакового поведіння чи ставлення; 2) пошук або вибір компаратора; 3) визначення та доведення ознаки розрізнення у поведінці; 4) оцінка становища «жертви» у порівнянні з компаратором; 5) перевірка наявності легітимної мети запроваджуваних заходів; 6) перевірка їх пропорційності, зокрема, чи досягається мета вжитими заходами; чи можна було досягти тієї ж мети менш обтяжливим способом; чи не була перейдена межа свободи розсуду держави [10, с. 82].

У сфері дії кримінального процесуального законодавства сутність ідеї рівноправ'я полягає у тому, що майновий чи службовий стан, стать, расова чи національна приналежність, освіта, володіння мовою, ставлення до релігії, місце проживання, політичні переконання чи належність до громадських об'єднань або інші обставини не утворюють ніяких привілеїв чи підстав до дискримінації жодній особі, яка залучена до сфери кримінального судочинства та в жодній мірі не мають впливати на хід чи результати провадження у справі. Усі суб'єкти кримінального судочинства, які займають однакове процесуальне становище, є рівними перед законом і судом, а також іншими суб'єктами. Кожен із них, в межах свого процесуального статусу, має рівну з іншими можливість користуватися передбаченими у законі процесуальними правами і в рівній мірі виконувати покладені обов'язки. Така рівність знаходить свій прояв у однаковому для всіх обов'язку підкорюватися вимогам кримінального закону та нести рівну відповідальність за його порушення. Особи, які вчинили злочин мають притягатися до кримінальної відповідальності, а їх дії – кваліфікуватися за одним кримінальним законом, незалежно від займаної посади, роду занять й інших чинників. Тобто у законі визнається рівна міра відповідальності для всіх.

Особливий порядок притягнення окремих категорій службових осіб до кримінальної відповідальності виокремлює їх від інших у питаннях дієвості положень принципу рівності перед законом. Але за відсутністю відповідних гарантій недоторканності ці посадовці, за певних політичних умов, мали б більші ризики, ніж інші, бути притягнутими до кримінальної відповідальності за виконання своїх про-

фесійних обов'язків. Водночас передбачені законом службові імунітети не повинні ставати й ширмою від кримінальної відповідальності, у разі скоєння злочинів.

Висновки. Розглянувши зміст юридичних гарантій про рівність, закріплених в законодавстві нашої країни, можна зробити наступні висновки:

- основні ідеї рівноправ'я відображені у ст.ст. 21 та 24 Конституції України та інших законодавчих актах, зокрема у Цивільному, Кримінальному та Кримінальному процесуальному кодексах;

- в Україні унормування загальних положень про рівність між людьми відбувалося із дотриманням світових стандартів у сфері забезпечення прав та свобод особи. Значний вплив на цей процес, із 1948 року здійснювала та продовжує здійснювати Загальна декларація прав людини, інші міжнародні нормативно-правові акти;

- будь-які особливості кримінального провадження, які не зумовлені усуненням юридичної чи фактичної нерівності у можливостях для особи або групи осіб мають ознаки дискримінації;

- недопущення дискримінації є окремим напрямом державної політики в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Словник української мови. К.: Наукова думка, 1971. Т. II. 554 с.
2. Витрук Н.В. Правовой статус личности в СССР. М.: Юридическая литература, 1985. 176 с.
3. Чичерин Б.Н. Философия права. М.: Типография т-ва И. Н. Кушнерев и К°, 1900. 336 с.
4. Сергушев М.. У молодчиков было обязательным нацистское приветствие «Зиг Хайль!». *Факты*, 2008. 23.жовтня. С. 8.
5. Річний звіт Freedom House про злочини на ґрунті ненависті в Україні. 2020. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2021-06/FH-AnnualReport2020-UA_Web.pdf.
6. Практика розслідування в Україні злочинів, вчинених з мотивів нетерпимості. Звіт за результатами дослідження. URL: <https://ulaf.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%B7%D0%B0-%D1%80%D0%B5%D0%B7%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B8-%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%B%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-1.pdf>.
7. Салахова Я. На крок ближче до країни, де безпечно бути собою: огляд законопроекту №5488. ZMINA, 2021. 04 червня. URL: <https://zmina.info/columns/zakon-shho-robyt-nas-na-krok-blyzhche-do-krayiny-de-bezpechno-but-y-soboyu-oglyad-zakonproyekt-%E2%84%965488/>.
8. Кримінальне право України. Судові прецеденти (1864-2007 р.р.). За ред.. В.Т. Маляренка. – К.: Освіта України, 2008. 1104 с.
9. Герилів Д.Ю., Адам В.М. Дискримінація праці: теоретико-прикладні аспекти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*, 2016. №4. С. 103-111.
10. Савчин М. «CARELESS WHISPER» Конституційного Суду України та конституційні цілі. *Український часопис конституційного права.*, 2020. №4. С. 72-89.